

Egy magyar szociáldemokrata írástudó

A nyolcvanéves Fejtő Ferenc

Bajomi Lázár Endre mesélte, hogy egyik párizsi látogatása során találkozott Fejtővel, és feltette neki a kérdést: nem sajnálja-e, hogy nem magyar író lett belőle. „Dehogynem”, válaszolta Fejtő, és szemét előtörte a könny. Nincs okunk kétkedni a történet hitelességében és a könnyek valódiságában, azt a szerzőt illetően, aki az 1986-ban (egyelőre még csak franciául) megjelent emlékiratát ezzel a mondattal kezdi: „Akár tessék, akár nem, azoknak, akik ismernek, magyar vagyok, és az is maradok.” De arra okunk van, hogy Bajomi Lázár barátai, ám nem túlságosan tapintatos kérdésének létjogosultságát megkérdőjelezzük. Még ha Fejtőt évtizedeken át valóban kiradírozták a magyar irodalomból, még ha maga az érintett, élete kiteljesedésének egy áhított és sorsától megtagadott lehetőségét látva benne, nem tiltakozott a kérdése ellen.

Igaz, Fejtő 1938-ban, huszonkilenc éves korában a börtön és a fasizmus elől menekülve elhagyta Magyarországot. Azóta Franciaországban él, és műveit — amelyek számos nyelven olvashatóak — többnyire franciául írja. A közelmúltban jelent meg ötvenhárom év után második kiadásban *Érzelmes utazás* című esszéregény-remeklése — gyarapítjuk, Fejtő azt írta meg, hogy ennek a folytatása maradt el emigrációjával —, és ki tagadhatná, hogy csak ezzel a művével is beírta a nevét a magyar írók sorába. És megírható lenne-e a harmincas évek magyar irodalomtörténeté Fejtő, a kritikus, az irodalomteoretikus, a harcos antifasiszta publicista, a Szép Szó szerkesztője, József Attila barátja tevékenységének tárgyalása nélkül? Agárdi Péter könyve Fejtő ifjúkori írói tevékenységéről bizonyítja, hogy ez milyen képesség, hogy a magyar progresszív, a magyar antifasizmus, a magyar demokráziátudat tudata milyen csonka lenne Fejtő nélkül. Pedig Agárdi — s ez munkájának intellektuális tisztességét jelzi — bizonyos értelemben az ideológiai ellenfél napjainkra már alighanem túlhaladott pozíciójából és kritikájával írta meg lényegében elismerő tanulmányát. De igazat kell adnunk Fejtőnek, amikor jóleső elégtétellel fogadva ezt a részleges rehabilitációt is, azt írja — ismét Memoirájából idézek —, hogy „nem érzem magam valóban »rehabilitáltnak« mindaddig, amíg nem ismerik el munkám összességének logikus folytonosságát, közülük azokénak, amelyeket Magyarország és Közép-Európa történetének szenteltem, és azok nem lesznek elérhetőek a magyar közönség számára...” Nemcsak — a fordítás és a nyomdai átfutás kérdése, hogy mikorra — elérhetőek lesznek.

A történelmi igazságszolgáltatás ugyanis nemcsak azokat illeti meg — bár azokat elsősorban —, akikről életüket és szabadságukat rabolták el, hanem azokat is, akiket beszaraztak, megrágalmaztak, elhallgattak, meghamisítottak, akiknek életpályáját kettétörték. Fejtő ellen a magyar sztálinista erők kétszer is megindították a maguk rágalomhadjáratát, kollaborációval, rendőrszpiclisséggel vádolva a Franciaországban élő író. Először 1945-ben a francia katonai önkéntessége és a francia ellenállásban való részvétele után akarták e vádakkal lehetetlenné tenni, és ennek Károlyi Mihály közbelépése vetett véget. Másodszor a Rajk-per idején Gerő Ernő ígért bizonyítékokat francia újságíróknak e vádakra — de ezek sohasem érkeztek meg Párizsba. Itthon pedig az egyetlen összefüggésben, amelyben neve felbukkanhatott, József Attilával kapcsolatban érték minősíthetetlen gyanúsítgatások. S a többi — Agárdi könyvéig — néma csend vette körül.

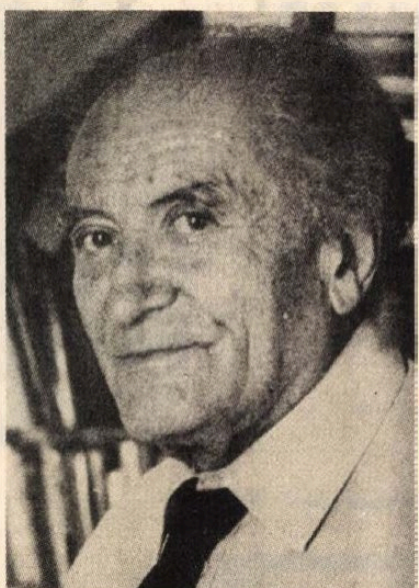
Jómagam Agárdi könyvéről írott recenzióban, a Népszabadságban, hangoztattam, hogy — József Attila-tanulmányaim melléktermékeként — Fejtőnek csak hazai munkásságát ismerem, csak arról szólhatok. Ez igaz volt. De őszintén meg kell mondanom, jól is jött ahhoz, hogy ne kelljen állást foglalnom olyan kérdésekben, amelyek tárgyalására még nem érett meg az idő. Mert ha konkrét írásbeli megnyilatkozásait nem is ismerem, azt tudtam, hogy Fejtő Ferenc és a később jó nevű gazdasági újságíróvá lett Farkas Gábor voltak — kezdetben szinte kettőmagukban —, akik a Rajk-per iszonytató hazugsághalmazára ellen felvették a harcot egy olyan társadalomban, amelynek baloldali közvéleménye akkor még felkészület-

len volt ilyen ocsmány konstrukciók elképzelésére is. (Fejtő ekkor lép ki a magyar diplomáciai szolgálatból, és szakít a hivatalos Magyarországgal.) S Fejtő — már a baloldali értelmiség, s köztük a magyar emigránsok szélesebb rétegeire támaszkodva — ugyancsak beszállt a ringbe akkor is, amikor az 1956-os magyar népfőlkelés jogosságát kellett megvédenie, akkor is, amikor Nagy Imre és társai kivégzésének jogtalanságát kellett lelepleznie.

Nagy nemzetközi tekintélye, tudós renoméja, amelyet kiváló elemzései ismét alátámasztottak, nemcsak a külföldre szakadt magyar patrióták legjobbjai sorába állították, de a magyar forradalom Camus-tól, Aronig, Madariagáig stb. terjedő nemzetközi rangú védelmezőinek sorába is. Franciául ír, de magyarként él és érez. S még amikor műveiben századunk általánosabb történelmi problémáival foglalkozik is, akkor is magyarként teszi ezt. Nemcsak Magyarország és a magyar nép sorsproblémái kapnak kitüntetett helyet hatalmas életművében — amelyet az utóbbi időben alkalmam volt, ha nem is teljesen egészében, de jobban megismerem —, hanem a magyar történelem és kultúra kimagasló alakjai is, mindenekelőtt — barátként és feltétlen hódolattal — József Attila, és — olykor megbíráltként és ellenfélként, de mindig respektussal — Lukács György.

Fejtő Ferencet azonban nemcsak a történelmi igazságszolgáltatás erkölcsi parancsa okán és jogcímén kell az általa megkívánt értelemben rehabilitálnunk. A magyar kultúra „helyreállításának” elemei érdekelik is ezt kívánják. Nemcsak a külföldre szakadt magyar irodalomnak abba a fényes plejadába tartozik, amelyet Márai, Cs. Szabó, Szabó Zoltán, Faludy stb. neve fémjelez. De a kiátkozottak egy másik körébe is, amelynek integrálása vagy/és részben reintegrálása ugyancsak alapvető szükséglete a magyar szellemi életnek. Az antisztálinista baloldálnak azok közé a reményeséget adó teoretikusai, történészei közé is, akik századunk poklaiban is ébren tartották egy emberséges progresszív lehetőségnek — a demokratikus haladásnak — az eszméjét.

Ma társadalmi fejlődésünk nyomtatékosan napirendre tűzte a szociáldemokrácia hagyományainak radikális újraértékelését. Nemcsak a Szociáldemokrata Párt hirdeti ezt, de kettős gyökerére hivatkozik az MSZMP is, egyik forrásának nevezi az SZDSZ-t is, hivatkoznak olykor rá az MDF hívei is. S különösen

az MSZMP esetében kritériuma e vállalkás komolyságának és átgondoltságának új viszonya a szociáldemokrácia teoretikus és kulturális örökségéhez. Ez nem a régi bálványok, csálhatatlan orákulumok újakra való felcserélését jelenti — ezt éppen a szociáldemokrácia szellemisége utasítja el. De azt mindenképpen, hogy műveikkel ne csak Sztálin leninista ellenfelei, Trockij, Buharin, Zinovjev stb. jelenhessenek meg — bár még ezzel is adós könyvkiadásunk —, de Lenin szociáldemokrata vitapartnerei, a „renegát” Kautsky, a „revizionista” Bernstein, a baloldali szociáldemokrata Luxemburg, az „opportunist” ausztromarxisták is. És azok a sztálini modellt és sztálinista utat elvető, s diktatúrákritikájukban Lenint is bíráló mai teoretikusok, szépirod., történészek, emlékezők, akiknek szellemi tevékenysége folytatása és elmélyítése vagy igazolása e kritikai kezdeményezéseknek. Századunk legjelentősebb koponyáinak ragyogó névsora ez. De nemzetközi hírnévnek örvendő magyar név csak egy szerepel benne: Fejtő Ferencé. (Hiszen József Attila állásfoglalását, verseit hazánkban kívül nem ismerik, s bár Koestler Arthur is beszél magyarul, szerette a magyarságot, de azt a mondatot nem írta le, amellyel Fejtő kezdi memoárját.)

Fejtő Ferenc szerteágazó tevékenysége számos kérdéskört felölel. Egyaránt jelentős és értékes Heinebiográfiaja, II. Józsefről írt könyve, az 1848-as népek tavaszáról szóló munkája, legutóbbi izgalmas, és alighanem még sok vitát kiváltó, perújrafelvétele a Habsburg-monarchia bukása és következményei

ügyében. Magyar és francia szempontból egyaránt lebilincselő dokumentum *Emlékirat Budapesttől Párizsig* című, irodalmi értékű — az *Érzelmes utazás* szépirodai kvalitásait újraélesztő — önéletrajza, és folytathatnánk lapokban, folyóiratokban megjelent cikkei, tanulmányai sorával. De azt hiszem, aligha tévedünk, ha legjelentősebb, s egyben nemzetközileg is legismertebb munkáit azokban a könyvekben látjuk, amelyek a sztálinizmus és a poszt sztálinizmus kérdéskörét elemzik, egyaránt feltárva annak elméleti gyökereit és történeti fejlődését. Gondolok itt a *Népi demokráciák története* két kötetére, és mindenekelőtt a *Lenin öröksége* című, végső formájában 1977-ben megjelent nagy munkájára. Ma ezek a művek tankönyvek a világ számos egyetemén és politikai főkiskolájában.

Mélységesen tévednek ugyanis azok, akik — a hazai elzárkózások és torzítások alapján — valamiféle habzó szájú, demagóg szociálmusellenesség indulatait várnák e könyvektől. Fejtő szociáldemokrata a szó klasszikus és modern értelmében egyaránt. A szociálmus is csak mint a demokrácia kiteljesedését tudja elképzelni. Az a demokratikus, antitotalitárius, pluralista elkötelezettsége, amely fiatal korában szenvedélyes harcát a fasizmus ellen motiválta, s amely a népek rasszizmussal is kockázó kisebbségi szármáyával is (és csak azzal) szembeállította, következetesen folytatódik a sztálini totalizmust elemző munkáiban is. Joggal beszél munkásságának folytonosságáról, legalábbis 1933, Hitler hatalomra jutása és a kommunista pártból való kiválása óta, amikor — egyébként József Attilával párhuzamosan és részben hatására — rádőbör, milyen veszélyekkel jár, milyen tragédiákat hordoz magában a pártállam szisztémája, a fűherizmus népbütése. Kérdésfeltevés, elemzési mai kérdéseink előfutárai, még ha természetesen nem kötelező is minden választ elfogadnunk.

Fejtő legfontosabb kérdése: mi a része Marxnak és mi Leninnek abban, amit ma marxizmus-leninizmusnak nevezünk? Sajátosan orosz jelenség-e vagy egyetemes emberi érvényű? Sztálin elárulta-e Lenint vagy ellenkezőleg, beteljesítette-e életművét? (Mind a kettő, adja meg a választ.) Elemzi a kommunizmus identitási válságát, amely a desztalinizációval kezdődött, és nyomon követi az ideológiai előfeltevések változásainak, hangsúlyátvételének mozgását a különböző marxista mozgalmakban, a trockizmusban, a maóizmusban, a stóizmusban.

Nagy Imre, Dubcek elképzeléseiben, a nyugati szélsőbaloldali mozgalmakban (gauchisme), az eurokommunizmusban stb. S ha napjainkig — könyve 1977-ben jelent meg — nem is jut el elemzésében, a múlt és a jelen kommunista tapasztalatait elemezve — és fellelvé a voluntarizmus és az erőszak kultusza ellen —, mintegy előrejelzését adja annak is, ami a mai reformszocializmus modellváltási törekvéseiben jelentkezik. Hiszen arra a konklúzióra jut, hogy a szocializmus csak azokban a szabad, pluralista társadalmakban képzelhető el, amelyek az ipari, technikai és kulturális fejlődés magas fokát érték el. Minden más nem egyéb, mint amit Marx maga „primitív szocializmusnak” nevezett.

Fejtő hatalmas ismeretanyagbirtokában, meglepő összefüggéseket tárva fel, és érzékeny írói empátiával ábrázolja a huszadik századi kommunista mozgalmak vezetőit és folyamatait. Elismeri a szándékok nemességét, az erkölcsi és intellektuális értékeket azokban is — mint Lenin, Trockij, Mao stb. —, akiknek elképzeléseivel és módszereivel vitatkozik. Megrendítő például, ahogy a halála előtt álló Lenin szembeállítását ábrázolja azzal, ami Sztálin vezetésével már életében kialakulóban van, ráérzését — és bizonyos értelemben lelkiismeret-furdalását — azokkal a veszedelmekkel kapcsolatban, amelyek a demokráziának hiánya és a bürokratizmus teljhatalma nyomán alakult ki. Fejtő a történelem logikája izgatja, azt kívánja feltérni. A folyamatot, amely a világforradalom utópisztikus ábrándja — e világtörténelmi csapda — nyomán indul útjára, hogy aztán vallásos-kultikus formákba merevedve fokozatosan távolodjon el azoktól az eszméktől és értékektől, amelyek a szocializmus mozgalmát életre hívták. Ebben a keretben tárgyalja a népi demokráciák történetét is, abban a korban, amikor a szocialista eszmék már csak Sztálin nagyhatalmi sakkjátszmájának cinikus manipulációs propagandájában léteztek.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a kép, amit Fejtőről felrajzoltam, vázlatos és — hiszen nemely fontos munkáját csak megemlítettem — talán egyoldalú is. Sőt talán azal is megvádolható vagyok, hogy az a kritikai apparátus, amellyel műveihez közeledtem, nem olyan alapos és részletekbe menő, mint-ha nem egész életútjáról, hanem egy-egy könyvéről szólottam volna. De azt gondolom, hogy a nyolcvanéves Fejtő életútjának és életteljesítményének a lényege mégiscsak abban a küzdelemben rejlik, amelyet — szocialista tudósként — a demokráciáért, nem utolsósorban a magyar demokráciáért folytatott. S hadd húzzam még egyszer alá: hűségesen ahhoz, amit József Attilával elkezdtek.

Gyertyán Ervin

Vlagyimir Viszockij: AZ ÉN HAMLETEM

Vlagyimir Viszockij, a negyvenes éveiben tragikus hirtelenséggel elhunyt énekes, költő, színész a moszkvai Taganka Színház Ljubimov által rendezett Hamlet előadása előtt ezt a verset szokta volt elmondani.

Amit a versem elmondhat, kevés — Mindenre nincs is felhatalmazásom... Fogantam én, ahogy kell, bűnben és Vértől, lucsoktól szennyes nászi ágyon.

Jól tudtam én, ha elrugaszodom S feljebb jutok — a létem lenne zordabb. Kész voltam várni hát, amíg jogom, A vérszerinti, ültet fel a trónra.

Jól tudtam én, hogy mindent megkapok, Nem veszték, így a nyereség se csábít. Akikkel kardot koptattam s padot, Szolgáltak engem, mint a trónt apáik.

Azt hittem, bármit elfecseghetek, Csak szórtam könnyedén a szót a szélbe. S a grófi, hercegi síhederek Hallgattak rám, mint banda a vezérre.

Halálra rémítettünk minden őrt, Akár a himlő, terjedtünk a korban. Késhegyről ettem húst, s alig betört, Jóvérű paripákon lovagoltam.

„Uralkodj!” — ezt mondják majd énnekem, E billoggal jelölt meg születésem. S éltam, lovak szagától részegen, Aztán a könyv ejtett rabul egészen.

A szám mosolygott, ám szemem hideg, Gonosz tüzekkel villogott gyakorta, Titkolni tudtam, hisz bolond nevelt. „Szegény Yorick!” Már visszatért a porba.

Előjogon, kitüntetésekem Nem osztozkodtam, préda sose kellett: Az elhullott megszántam hirtelen... És megkerültem lovammal a berket.

Meggyűlöltem kopót, szilaj lovat, A hajsza minden izgalma feledtem. Elengedtem a megsebzett vadat, S a hajtőket korbáccsal összevertem.

Láttam, hogy válnak vad játékaink Kicsapongássá, botránnyá naponta. Titokban, éjszaka, a nappali Sok dísznősgót arcomról lemostam.

Naponta érve, lettem ostobább, Papolt az intrika — fültem bedugtam. Kortársaim s a kor zűrzavarát Meggyűlöltem. S a könyveimbe bújtam.

Tudásra éhes elmém, mint a pók, Zsákmánya minden: mozgó, mozdulatlan. De mire jók a szép gondolatok, Hol mindenütt otromba cáfolat van.

Barátaimmal megszakadt a szál, Letértem Ariadné fonáláról. „Lenni — nem lenni?” — töprengtem, habár E dilemma megoldódik magától.

Örökké reng a kínok tengere, Nyilazhatunk belé — kölest szitába, E cifra kérdés-ocsúból pereg A felelet fény-magja tán világra.

Meghallva az atyai szótátot, Mentem, szavában kétely nélkül bizva. Emeltek a nehéz gondolatok, De testi szárnyam lehúzott a sírba.

A kor ötvözte, ami vagyok, Épp hogy kihűlt csak, szét is hullott nyomban. Vért ontottam, mint mások. S mint azok, Nem tudtam megfékezni bosszúszomjam.

Bukásom lett a fölemelkedés. Ofélia! A rothadást gyűlöltem. De egygyé tett azokkal az ölés, Akikkel együtt fekszem most a földben.

Én, Hamlet, aki az erőszakot Utáltam, a dán koronára köptem. De ők úgy látták — akartam a trónt, S a trónért vetélytársamat megöltem.

A zseni-szó, akár a lázbeszéd. Alig születünk, megles már halálunk. Van fondorlatos válaszuk elég, De hozzáillő kérdést nem találunk.

BAKA ISTVÁN fordítása